

Opplysningstid 1700-tallet

*Stormen på Bastillen 14. juli 1789
innledet den franske revolusjonen*

Borgerskapet vokser fram

Et handelsborgerskap vokser fram, og det blir lettere å slå seg opp ved egne krefter. Borgerskapet får dessuten del i den nye kunnskapen som utvikler seg.

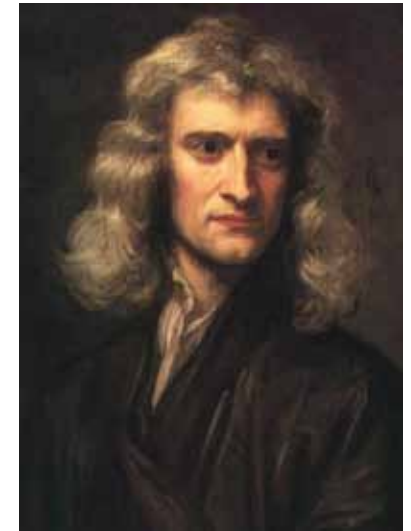
Opprør og revolusjon

Kongen og adelen har fortsatt så godt som all makt og mange særretter. Men handelen med utlandet øker, og handelsstanden får en stadig større og viktigere posisjon. Borgerne er misnøye med de få rettighetene de har. I

Frankrike topper misnøyen seg med opprør og revolusjon i 1789. Kongen blir avsatt og seinere henrettet, sammen med mange adelige.

Naturvitenskapen skaper framtidsoptimisme

Tankegods fra middelalderen må vike for nye oppdagelser i naturvitenskapen. Newtons lover blir avgjørende for mekanikken, som etter hvert legger grunnlaget for industrialisering og masseproduksjon.

Isaac Newton

Detalj fra omslaget til *Encyclopédie* (1772), tegnet av Charles-Nicolas Cochin og gravert av Bonaventure-Louis Prévost. Bildet er fylt med symbolisme: Figuren i midten er sannheten, omgitt av et skinnende lys (det sentrale symbolet i opplysningstida). Figurene til høyre er fornuft og filosofi, som river ned sløret foran sannheten.

Fokus på enkeltmennesket

Ideen om at mennesket har grunnleggende rettigheter, uavhengig av stand og klasse, vokser fram. Disse synspunktene finner vi igjen i den norske grunnloven i 1814.

Rasjonalisme

«Cogito, ergo sum.» («Jeg tenker, altså er jeg.») Dette er grunn tanken i Descartes' filosofi. Å være rasjonell eller tenke rasjonelt har med menneskelig fornuft å gjøre. Rasjonalismen ser fornuften og tanken som grunnlaget for all kunnskap. Hos Holberg

finner vi den samme tenkemåten: Jeg tviler, altså tenker jeg. For å kunne tro må en tvile. (Holberg-sitat)

Empirisme

Empirismen henger sammen med rasjonalismen. Empiristene mener at erfaring er den eneste sikre kilden til all kunnskap. Empiri betyr forskning, og vi finner ordet igjen i empirisk forskning. Idéhistorisk legger begge retningene et felles grunnlag for tenkemåten i opplysningstida.

Menneskesyn

Tankene til Descartes og

Holberg er idéhistorisk viktige fordi de plasserer grunnlaget for en forståelse av verden i mennesket selv – altså i den menneskelige fornuften, ikke i religiøse tro. Det er i ferd med å vokse fram en oppfatning av at mennesket er et rasjonelt, tenkende vesen.

Fordommer og autoritetstro blir utfordret

Opplysningsfilosofer og forfattere som Holberg i Danmark og Voltaire og Montesquieu i Frankrike kritiserer sterkt fordommer og gammel autoritetstro. Gjennom opplysning skal folk lære seg å

tenke selv, slik at de kan utvikle seg til selvstendige individer.

Et opplyst samfunn

Kunnskap og fornuft bør spres ut til folk for å sikre et opplyst samfunn. *Encyclopédie*, det første oppslagsverket i verden, kommer ut med hele 35 bind i perioden i 1751–1780. Det er opplysningstanken som er drivkraften bak verdens første leksikon.

Palladios Villa Rotonda i Italia

Det klassiske idealet

Den klassisistiske stilen utvikler seg i Frankrike i overgangen mellom 1600- og 1700-tallet. Betegnelsen klassisistisk viser til idealet forfatterne prøver å leve opp til, nemlig de klassiske greske tragediene. Begrepet klassisisme gjelder den kunstneriske uttrykksformen, mens ordet opplysningstid peker mot tida og samfunnsforholdene.

Idealet: harmoni og måtehold

Klassisismen er en reaksjon på de sterkt overdrevne effektene i barokkstilen. Idealet er harmoni og mer måtehold i bruken av virkemidler.

Sammenfall i tid, sted og handling

Dikteunst blir regnet for handverk. Det er klare regler for hvordan en skal skrive i de ulike sjangrene. Det klassiske dramaet følger regelen om sammenfall i tid, sted og handling.

Klassisistisk arkitektur: Jenisch Haus i Hamburg

Ludvig Holberg

Ludvig Holberg ble født i Bergen, der han også vokste opp. I ung alder reiste han til København for å studere. Seinere ble han dansk-norsk forfatter og professor i metafysikk ved universitetet i København. Holberg var den største og viktigste dansk-norske forfatteren på 1700-tallet. I tillegg var han en viktig folkeopplyser og pedagog.

En allsidig forfatter

Holberg skrev komedier, vitenskapelige avhandlinger, fortellinger på rim, prosafortellinger, brev, essay og satire. Satire er en tekst som kritiserer eller gjør narr av personer eller tilstander i samfunnet. I det satiriske heltegediktet «Peder Paars» laget Holberg en parodi på de mest kjente verkene i latinsk litteratur.

Karakterkomedier

Holbergs komedier følger klassisistiske regler, og vi kaller dem karakterkomedier. Hovedpersonene har

gjerne en dårlig side eller en last som fører til konflikt. Dermed utvikler det seg intriger. Til slutt går hovedpersonen på et nederlag og må lære av sine feil.

Kamouflert samfunnskritikk

Niels Klims underjordiske reise er en sciencefiction-roman – på latin! Reisen ender i ideallandet Potu (Utopia), der adelen er ryddet av veien, og bøndene er de mest fornemme. På den måten lanserer Holberg en kamouflert samfunnskritikk.

Erasmus Montanus

Jeppe på Bjerget

Norske selskab

Norsk studentmiljø i København

Norske Selskab blir stiftet i 1772 av en gruppe norske studenter i København. På den tida har ikke Norge eget universitet, og alle nordmenn som vil studere, må reise utenlands.

Et møtested og en drikkestue

Norske Selskab er møtested og ølkafé for norske

studenter, men også en litteraturklubb og en dikterstue. Her diktes det muntre drikkeviser, hyllingsdikt og parodier.

Norges første nasjonalsang

En av stifterne er Johan Nordahl Brun, som seinere ble biskop i Bergen. Han er mest kjent for diktet «For Norge, kjempers fødeland». Teksten er skrevet som en drikkevise, men ble seinere vår første nasjonalsang.

Wessel – en satiriker av de sjeldne

Johan Herman Wessel (1742–1785) er sentral i Norske Selskab. Han skrev *Kiærlighed uden strømper*, en parodi på den klassisistiske tragediediktningen på 1700-tallet. Wessel er også kjent for sine satiriske vers og gravskrifter.

Flere nordmenn i klubben

Andre sentrale navn i Norske Selskab er Johan Vibe, Jens Zetlitz og Claus Fasting.

Eksempel på kansellistil:
Hans Egede: «Grønlands
Naturell Historie» (1741)

Eksempel på språket i
opplysningslitteraturen:
Pontoppidan: «Geografisk
Oplysning til Kartet over
sydlige Norge» (1785)

Latin – de lærdes språk

Latin er de lærdes språk på 1700-tallet. Holberg skrev mange av tekstene sine på latin, og han holdt forelesninger ved universitetet på latin.

Fransk som diplomatspråk

Frankrike er en stormakt. Latin blir derfor avløst av fransk som diplomatspråk. Også i overklasse miljøene rundt om i Europa får det franske språket status.

Kansellistil

Det tysk-latinske stilmønsteret er et ideal. Dette er en uttrykksform med lange ytringer, mange leddsetninger og innskudd. Skrivemåten har seinere fått betegnelsen kansellistil.

Holberg er kritisk

Holberg er kritisk til denne skrivestilen. Han er dessuten kritisk til bruken av lånord av fransk eller latinsk opphav, og han argumenterer for å bruke et enklere og mer talemålsnært skriftspråk. Men de

få som er skrivekyndige, bruker embetsspråket, og dermed blir kansellistilen normgivende.

Dansk påvirkning i byene

I Norge får dansk tale status i byene. Det er mange danske embetsmenn med familier her i landet, og dette påvirker utviklingen av talemålet i byene.

Dialektene holder stand

På bygdene og ute i distriktene har dansken liten innflytelse. Her bruker folk dialektene som før.

Dansk skrift

Skriftspråket er dansk, og de som kan skrive, skriver dansk.

Kirke i rokokkostil, Ottobeuren i Böhmen

Maleri av Jean-Antoine Watteau (1721)

Rokokko

Stilretningen som dominerer bildekunst, møbler og arkitektur på 1700-tallet, kaller vi rokokko. Denne stilen bryter med barokkens bruk av overdådige virkemidler. Det er en enklere, mer elegant og mindre følelsesladd stil.

Mozart spiller kammermusikk sammen med søstera og faren.

Ny musikkstil

Musikkstilen endrer seg også på 1700-tallet. Uttrykksformen går fra den tunge, kontrastfylte barokkstilen til en lettere og mer elegant form.

Kammermusikk

Komposisjoner for små ensembler passer for framføring i små rom, og kommer på mote. Sonatesatsen, som omfatter tre deler, er en slik kammermusikksjanger. Sonaten er en komposisjon som blir innført etter samme modell som det klassisistiske dramaet.

Wienerklassisisme

Klassisismen i musikken kalles også wienerklassisisme. Det er fordi Wien var hjemstedet til de fleste komponistene på 1700-tallet.

To store wienerklassisister

Wolfgang Amadeus Mozart

(1756–1791) er den største av wienerklassisistene. En annen er Joseph Haydn (1732–1809). Begge er kjent for en stor produksjon av minneverdig musikk som aldri går av mote.

Beethoven som wienerklassisist

De første komposisjonene til Ludwig van Beethoven (1770–1827) har mye til felles med Mozart og Haydn. Denne delen av Beethovens produksjon regner vi derfor som wienerklassisistisk.